

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıcı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureati
Gəncə şəhəri

IV yazı

Klassik ırsı tabliğ etmək üçün yubiley, mətbuat, dərslik kimi müxtəlif vəsiyətlərdən istifadə olunurdu. Başda C.Məmmədquluzadə olmaqla M.F.Axundovun anadan olmasının 100 illiyinin qeyd olunması o dövrdə Azərbaycan ədəbi hayatı görünməmiş bir hadisə idi. F.Köçərli böyük yazıçı haqqında xüsusi elmi kitabça, Ə.Haqverdiyev "Xəyalat" adlı bir pyes çap etdirilmişdi. Yazıçı Mirfettah Musəvi (1892-1919) inqilabi hərəkatda və mətbuatda iştirak etməklə bərabər Nizami, Vəqif, S.Ə.Şirvani və başqa Azərbaycan klassiklərinin, xüsusiət Q.Zakirin şeirlərini, həmçinin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplamaqla da məşğul olordu.

XX əsrin realist Azərbaycan ədəbiyyatı sözün əsl mənasında milli ədəbiyyat id. O, özünaməxsus orijinal, müstəqil bir xatt ilə inkişaf edirdi. Bütün bunlarla bərabər Azərbaycan ədəbiyyatı həm də beynəlxalq ədəbiyyat id. XX əsr realist yazıçıları dünya ədəbiyyatının nailiyətləri ilə tanış olan, rus, Şərqi və Qərbi Avropanın ədəbiyyatı ənənələrindən bacanqla istifadə edirdilər.

Molla Nəsreddinçilər realizm, xəqiliğin uğrunda mübarizədə klassik Azərbaycan, Şərqi, rus və Qərbi Avropanın ədəbiyyatı ənənələrindən bacanqla istifadə edirdilər.

Firdovsi ve Xəyyam, Sədi və Hafız, Celaleddin Rumi və Həvan kimi klassik söz ustaları yetimiş Şərqi ədəbiyyatı XX əsr tərəqqipərvər Azərbaycan yazıçılarının nəzərində kamıl bir yaradılıq məktəbi idi.

"Molla Nəsreddin" Homer, Şekspir və Qoqolu "yer üzündə nə artıq mehərliyi ve derin fikir sahibləri" adlandıır, Puşkin yaradıcılığında xəqiliyi, Qoqolun "Müfettiş"indəki tipikliyi yüksək qiymət verirdi.

Ədəbi əlaqələri möhkəmləndirən başlıca meyar tərcümə sahəsi idi. Bu yönələ Mirzə Cəlil, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqverdiyev, F.Köçərli, A.Şaiq, Ü.Hacıbəyov, Qafur Reşad kimi onlarca şair, yazıçı, müslüm fealiyyət göstərirdi. İstedadlı bir müttəcim kimi səhər qazanmış Abbas Səhətin rus və Qərbi Avropanın ədəbiyyatından tərcümələri təqdirəlayıqdır. Rus klassiklərindən Kritov, Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Çexov, Qorki, qərb yazarlarından Şekspir, Molyer, Bayron, Defonson, Şərqi klassiklərindən Firdovsi, Xəyyam, Sədi və Ə.Nəvaiinin ən dəyərli əsərləri doğma dilimizə tərcümə olunurdu.

Realist ədəbiyyatın ideya məzmunundakı inkişaf və yenilik bəlli formaya, sənətkarlıq, dil sahəsində də müvafiq inkişaf, yeniliyi səbəb oldu. Ədəbiyyatın realizm yolunda əldə etdiyi böyük nailiyətlərin məntiqi nəticəsi idi. Bunun də səbəbindən şeir, nəşr və dramaturgiyada demokratik bəlli forma xüsusiyyətləri əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Müdrik sadəlik realist sənətkarların əsas yaradılıqlı devizindən biri idi.

Yeni gəlmışkən qeyd olunmalıdır ki, "Molla Nəsreddin"ın ədəbi dil sahəsində yeritdiyi siyaseti mütarəqqi siyasət idi və jurnalın dilinin sadə, hər kəsin başa düşəcəyi tərzədə aydın olması ədəbiyyatın geniş kütlələr əhatasına yayılması işində çox mühüm amil idi.

Unutmaq olmaz ki, XX əsrin evvələrində bir çox gözüaçıq edib və şəhər, mühərriri öz etrafına toplamağı bacaran "Molla Nəsreddin" əvvəlcə Tiflis-

də (1906-1917), sonra bir müddət Təbrizdə (1921) və nəhayət, Bakıda (1922-1931) çap olunan, texminən 25 ilə ya-xın ölüm süren, zamanın hökmü ilə yaranan, mütləqiyətə, zülüm və əsare-tə, cəhələtə qarşı müba-rize aparən və xalqın mənəfeyinə xidmet edən bir mətbəu orqanı kimi tariixa düşüb.

"Molla Nəsreddin" sözün həqiqi mənasında bir ədəbi məktəbdir. Bu jurnal C.Məmmədquluzadənin ədəbi-ictimai fealiyyətində, habelə Azərbaycan ədəbiyyatı, mətbuatı, mədə-niyyəti tarixində önləmli yer tutur. "Əkinçi" qəzetindən sonra demokratik ideyaları yasmaqda, feodal-mül-kədar cəmiyyətini, avamlığı, cəhəleti ifşa etməkdə "Molla Nəsreddin" jur-

medəniyyət və s. haqqında C.Məmmədquluzadənin əsərlərində çox mü-terəqqi və qiymətli fikirler vardır ki, müasir dövrümüzdə də çox aktualdır, əhəmiyyətini itirməmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə həmisi qələmə aldığı mövzularını müasir he-yatdan və ictimai mübarizələrdən, xalq mösiyətindən aldı. Böyük bir he-yat və həqiqət hissine, dərin müşahidəye malik olan ədib öz xalqının yaşıyını, psixologiyasını çox gözəl bildirdi. O, özü həmisi xalqın əhatəsində ya-şamış, ömrü boyu milletin sevinc və kədərini, arzu və ideallarını tərennüm etməyə çalışmışdır. Xalq ruhu, həyat həqiqəti onun yaradılığında əsas mayar olmuşdur.

Cəlil Məmmədquluzadənin əsər-lərində həmisi bəddi ümumiləşdirmə mühüm yer tutur. Təsadüfen tip və ya hadisə bu əsərlərə demək olar ki, yox kimidir. Ədib bir hadisə, bir tip, hətta

C.Məmmədquluzadə həmçinin Azərbaycan yeni realist həkayaçılıyın bünövrəsini qoyanlardan biridir. O, qisa, manalı, psixoloji, realist həkayaçılık ustası kimi məşhurdur. Köhnə ədəbi-dil ilə dənisiq dili arasında səddi yixan, ictimai həyat və məsiət ləvhələri ni cəsarətə bəddi nəşrə mövzu edən, səddə zəhmət adamlarına həssas mü-nasibət bəsləyən, bəddi təsvirdən səni bəzəyi, uydurmanı atan, real həyat, vərtliği bəddi təfəkkürün məhək daşı-sayan yazıçılarından biri da Mirza Cəlil olmuşdur. Onun komediyalarında o-duğlu kimi, həkayaçılırında da keçmiş Azərbaycan məşəti, burjuva-mülkədar əsərəti və istismanni şiddətli təqnid atəşinə tutan bəddi ləvhə və səhnələr çox zaman öz həqiqiliyi, inandıncılığı, tabiiyyi ilə oxucunu valeh edir. "Danabaş kəndinin əhvalatları", "Usta Zeynal", "Poçt qutusu", "Qurbanəlibəy", "Rus qızı", "İranda hürriyyət" və s. he-

"Kavkazski raboci listok" qəzetiinin 13 noyabr 1905-ci il tarixli 3-cü sayında Cəlil Məmmədquluzadənin çap olunan "Bineşiblər" məqələsində İran, Cənubi Azərbaycan fehlesiñin hüquqsuz, məz-lum, ac, sefil vəziyyətindən, onun şah-alar, xanlar, mülkədarlar tərəfindən nece vəhşicəsinə istismar olunmasından, in-sanların baş götürüb qırbətə qəçmə-sindən bəhs olunur.

Cəlil Məmmədquluzadə buradaki metləbləri bir il sonra, "Molla Nəsreddin" jurnalının ilk nömrələrində satirik bir dil ilə Azərbaycan oxucularına çat-dılmışdır. İranlı fəhlələrin hüquqsuzlu-ğu, onları bu vəziyyətə salan şahlar, feodallar, mollalar jurnalda döne-döne satiraya hedəf olmuşdur.

Ədibin rusca çap etdirdiyi "Bineşiblər" və "Xeyir-dua" adlı məqələlərində iki ümde mətbədən bəhs olunur. Birinci İran fəhlələrinin hüquqsuzlu-ğu, onları bu vəziyyətə salan şahlar, feodallar, mollalar jurnalda döne-döne satiraya hedəf olmuşdur.

"Molla Nəsreddin" i təbiət özü yaratdı, yoxsa zaman?

nalından güclü bir mətbuat orqanı tapmaq çətinidir.

Bu jurnal yaradıldığı gündən uzun müddət car senzoru, burjuva-mülkədar ziyanları, ruhanılar və fanatik ünsürlərin təqib, məhdud, zədə-qorxularına hədəf olsa da öz qəhrəman mübarizəsindən bir addım geri durmamışdır.

C.Məmmədquluzadə təsis etdiyi jurnalda mühərrirliklə yanaşı bəddi yaradılıq fealiyyətini də davam etdiridi. O, həm kəskin satirik qəlemi olan bir mühərrir, həm dramaturq, həm də gözəl realist bir nasirdir. "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestindən sonra məşhur novellalarını ("Buz", "Usta Zeynal", "Qurbanəlibəy", "Saqqallı uşaq", "Zırrama"), "Ölüler", "Anamın kitabı", "Danabaş kəndinin məktəbi" kimi mediyalarını yaradı, "Bəlkə də qay-tardılar", "Deli yığıncağı" kimi sanballı əsərlərini yazmışdır. Böyük ədib A.S.Puşkinin, L.N.Tolstoyn, N.B.Qoqolun, M.F.Axundovun, M.Ə.Sabirin, Ə.Qəmkəsərin, Ə.Nəzminin və bir si-ra başqa yazıçı və sənətkarların yaradılılığı haqqında elmi əməkdlər yazmış, dəyərlər fikir söylemişdir. Habelə et-

bir işarə vasitəsilə oxucunu böyük bir aləmə bağlayır, onu düşünməyə məcbur edir.

Məsələn "Ölüler" əsərindəki Şeyx Nəsrullah surəti özü-özüyündə kamıl işlənmiş tipdir. Lakin bu surət haqqında oxucu və taməşəçinin təsəvvürü Şeyx Nəsrullah ilə bitmir. Onlar Şeyxin arkasında bütün bir əlamə, hıyələr ruhanıları, bir dövrün həyatını görürər. Bu bəddi ümumiləşdirmə "Ölüler" Azərbaycan ədəbiyyatında ölməz əsərlər sənətiyinə yüksəltmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin kome-diyalan realist dramaturgının inkişafında yeri bir keyfiyyətdir. M.F.Axun-dov ilə başlanan realist komedyani heç bir dramaturq bu sənətiyə qədər bilməmişdir. "Ölüler" əlaməni heç bir ədib belə yüksək bəddi ümumiləşdirmə, bəddi təsir gücü və inandıncılıqla göstərməmişdir. Nadəlin, riyakarlı-ğın, müsəlman həyat və məsiətinin kəskin ifası, ictimai siyurun oyanmasına yardım cəhətdən, qüdrəti siyasa, həyat həqiqəti və yüksək sənətkarlıq baxımından ədibin "Ölüler", "Anamın kitabı" komedyaların dövrünün təkrar-sız bəddi nümunələridir.

kayələr Azərbaycan realist nəşrinin parlaq nümunələrindən hesab olunur. Ədibin əsas əsərlərində demokra-tizm, xalq ruhu hakimiyyət, fanatizm qarşı mübarizəsini, yeniliyə doğru meylini, vətənpərvərliyi, dostluğunu, mərəfi, mədəniyyət uğrunda mübarizə kimi mütarəqqi fikirət ifadə edən bəddi ləvhələrdir.

C.Məmmədquluzadə bir tərəfdən ictimai həyatdan qidalanır, materialları öz xalqının müasir mübarizəsi və məsiəti, güzərənindən alırdı, digər tərəfdən M.F.Axundovun yolunu davam etdirir, klassik rus realizminin zen-gin təcrübəsindən bacarıqla istifadə edir, dərinəndən öyrənir, bu realizmin üstün nailiyətlərini Azərbaycan ədəbiyyatına qovuşdurur, yeni həyat və şəraitde təbliğ və inkişaf etdirirdi.

M.Cəlil, M.F.Axundov, N.V.Qoqol, L.N.Tolstoy kimi böyük realistləri, onları sənət qüdrətini çox yüksək qiymətləndirirdi. Ədib onların haqqında xüsusi məqəlelər yazır, əsərlərini tərcümə edir, bu sənətkarların qəlem qüdrətini iftixar hissi ilə tərifləyirdi.

Ədibin L.Tolstoydan tərcümə etdiyi "Zehmet, ölüm və naxışluq"da qisəm fatalist görüşü ifadə və tebliğ edirdi. Burada cəmiyyətin dərdini, bə-ləsini görüb göstərmək var idisə, bu belənin sebəblərini, çərəsini axtarmadı və onuna mübarizəyə girişmək zər-üreti ya yox id, ya da yox kimi id. Ancaq ədibin "Molla Nəsreddin"deki ya-zılarda tamam başqa ruh və başqa cə-sərət vardi. Ədibin görüşlərindəki inkişaf 1905-ci il inqilabi ilə, rus xalqının mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə əlaqədar idir.

Bu meseləni konkret şəkilde izah etmək lazımdır. Tiflis mühüti ona görə ədibin gününü açmış, onu inqilabi mübarizə, əsl demokratiya yoluna sala bilməmişdi ki, bu zaman C.Məmmədquluzadə inqilabi fəhlə hərəkatının, fəhlə-növbədə mahkum vəziyyətdə qalmış olan Azərbaycan zəhmətkeşlərinə müraciət edir. Onları qəflətyuxusundan oynamış, əsl qonşularından, daha doğrusu rus fəhlələrindən, onların mü-barizəsindən öyrənməyə, azadlıq yolu-lunda casarəti, qonxız olmağa səslə-

riyandır. Qafqazda saldırdığı fitne, qızışdırıldı ergen-müsəlman qırğıdır. Yazıcı ikinci məqələsində dərin bir təsəffüf və ürək ağrısı ilə bu hadisəni yad edir, düşmən tərəfindən qızışdırılmış olan qanlı qırğından söhbət açır.

Məlumdur ki, M.Qorki həmin illərdə "Qafqaz hadiseleri haqqında" məşhur məktubunu yazmışdır. Bu məktubda M.Qorki qardaş qırğını salan xalq düşmənlarına nifret və lənət yağıdır, xalqları qardaşlıq və azadlıq yolunda mübarizəyə çağırır. O, yazar: "Qafqazda olduğu vaxtlar mən hər yerde gürcülerin, türk (azərbaycan) və ermənilərle çiçin-ciyyinə mehribanlıq və dostcasına işlədiklərini, deyib-güldüklərinin şahidi oldum. Bütün bunlardan sonra bu sadə, işgüzər adamların şər və qara qüvvələrin təhrķi ilə indi boş və mənəsiz yere bir-birini öldürmələrinə inanmaq çox çatdırır. Bizim hamimizin düşməni birdir ki, bu da çar mütləqiyətdir." (Bax: M.Qorki. Seçilmiş əsərləri, cild 23, Moskva 1953, səh. 337-340).

Cəlil Məmmədquluzadə özü də öz məfkurə inkişafının səbəbləri, öz ideya mülliəmləri haqqında dənizsəndi, əsərini tərəfəndən təqib edir.

Buna görə de 1905-ci il inqilabi dövründə ədibin "Molla Nəsreddin" jurnalında çap etdirdiyi felyetonlarda müstəsna casarət, azadlıq ideyaları, Stolopini, dövlət dumasını, İran şahı və Osmanlı sultanını ifşa etməsi, inqilabi demokratiya və zəhmət azadlığı məfkurəsinə təbliğ etməsi təsdi-dili sayla bilməz. Bu, məhz Ən Qafqazda alıvə inqilabi hərəkatın, fəhlə-növbədə mahkum vəziyyətdə qalmış olan Azərbaycan zəhmətkeşlərinə müraciət edir. Onları qəflətyuxusundan oynamış, əsl qonşularından, daha doğrusu rus fəhlələrindən, onların mü-barizəsindən öyrənməyə, azadlıq yolu-lunda casarəti, qonxız olmağa səslə-

riyandır. Əlbəttə ki, "Molla Nəsreddin" tək çagınışların əsləbi siyasi ədəbiyyat, adı qəzeti və publisistika əslubundan fərqli olaraq ən çox satır və məzəhəbə əslubunda cərayan edirdi. Şübhəsiz, bu illərdə (1906-1909) jurnalın fəhlə hərəkatına çox yaxınlığını eyni dərəcədə, "Molla Nəsreddin"in və onun əməkdaşlarının fəaliyyətinin önemli hesab etmək olar...

(ardı var)